

Doktorantų mokykla „Pokario masinė gyvenamoji statyba kaip paveldo objektas“ Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

Ineta Šuopytė

Paveldosaugos magistrantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
El. paštas: ineta.suopyte@if.stud.vu.lt

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas 2022 m. birželio 8–10 d. organizavo doktorantų mokyklą „Post-War Mass Housing as Heritage Site“, kurios metu kvietė kultūros istorikus ir architektus svarstyti masinės statybos gyvenamųjų rajonų vertę ir galimybes juos išsaugoti. Mokykla yra COST tinklo programos „European Middle Class Mass Housing“ (CA18137 MCMH) dalis. Ją koordinavo Vilniaus universiteto (VU) Istorijos fakulteto profesorė Marija Drėmaitė. Iš įvairių Europos kampelių – Italijos, Belgijos, Prancūzijos, Lenkijos, Rumunijos, Serbijos, Makedonijos, Izraelio, susirinkę masinės architektūros tyrėjai kartu su vietiniais tyrėjais bandė išsiaiškinti ir sovietmečiu išdygusių Vilniaus gyvenamųjų rajonų planavimo, statybos, istorinio konteksto, gyventojų buities specifiką. Kaip konkretus analizės atvejis pasirinktas Lazdynų gyvenamasis rajonas.

Pirmąją dieną mokyklos dalyviai turėjo progą trumpai susipažinti su gyvenamaisiais rajonais ir jų raida. Įvadinės paskaitos metu prof. dr. Marija Drėmaitė pasakojo apie bendrą sovietinio laikotarpio architektūros, gyvenamųjų namų ir daugiabučių statybos istoriją. Po paskaitos vyкта į ekskursiją, kurios metu dalyviai galėjo išvysti pirmuosius stambiaplokščius daugiabučius Naugarduko gatvėje, susidaryti pirmą įspūdį apie Lazdynų urbanistines struktūras, pažvelgti į paskutinės kartos daugiabučius Pašilaičiuose ir kotedžus, kurie liudija tipologinės įvairovės užuomazgas. Dalyviai taip pat turėjo progą užėiti į Lazdynų penkiaaukščio butą, pajusti vidines struktūras ir pamatyti autentiškas sovietmečio interjero detales. Nepamiršta ir apie alternatyvą – individualių namų statybą sovietmečiu. Fakulteto bakalaurantas Nojus Kiznis pasivaikščiojimų po Antakalnį metu doktorantams pasakojo apie individualios statybos pastatus, jų projektavimo, statybų organizavimo peripetijas.

Antrąją dieną Vilniaus muziejaus parodos „Kas į Viršulus?“ kuratorius, VU Istorijos fakulteto doktorantas Povilas Andrius Stepavičius vedė ekskursiją po Viršuliškes, kurios metu išryškėjo miesto teritorijų genezė – nuo mažų medinukų kaimo aplinkoje iki didelės masės daugiaaukščių. Mokyklos dalyvius domino gerai išlikę ir matomi senos ir naujos statybos kontrastai buvusio kaimo aplinkoje, įdomi daugiabučių konfigūracija, architektūrinės balkonų detalės, žaliosios kiemo erdvės. Parodos erdvėse akį traukė dėmesys vietos gyventojų patirtims, ateities vizijoms ir pageidavimams.

Kita svarbi mokyklos dalis – paskaitos. Jų metu dalyviai turėjo progą susipažinti su vykdytais masinės statybos rajonų vertybių nustatymo, dokumentavimo ir regeneracijos projektais. Šitai sudaryta galimybė perimti skirtingas vertybių nustatymo metodologijas. Architektė ir tyrėja dr. Lidwine Spoormans (TU Delft) pasakojo apie Nyderlandų masinę statybą, jos likimą ir galimybes prisitaikyti prie šių dienų poreikių. Buvo įdomu sužinoti apie NEMAVO Airey surenkamųjų namų technologiją, kuri buvo perimta iš britų ir sėkmingai taikyta Nyderlanduose, adaptuojant britų dizainą prie Nyderlandų statybos tradicijų. Pavojai, kylantys šiems daugiabučiams, yra gana panašūs į mūsų: gyventojų savivalė – prakertamos naujos angos, dedami skirtingų medžiagų ir spalvų langai, atsiranda naujų elementų (stogeliai); renovacijos, kurių metu autentiška medžiaga uždengiama; prastas tokių namų vertinimas architektūriniu požiūriu; kompleksinės renovacijos trūkumas – prarandamas vientisas rajono vaizdas ir pirminis sumanymas.

L. Spoormans taip pat pristatė kasdienybės paveldo architektūroje koncepciją. Parbrėžtas masinės statybos daugiabučių kaip paveldo esminis konfliktas: daugiabučių aplinkoje tarpsta gyventojų kasdienis gyvenimas, o paveldas dažniausiai yra suvokiamas kaip kažkas išskirtinio, nekasdieniško. Be to, daugiabučiuose gyvenančių individų poreikiai gali visiškai skirtis nuo viešojo paveldo intereso. Tyrėja siūlė į kasdienybę žvelgti kaip į vieną iš vietos vertybių, o jos tyrimą – kaip produktyvų tiek interpretuojant objektą, tiek jį išsaugant. Taip pat iškelta idėja, kad svarbu ne tik tai, ko klausiamės, bet ir forma, kuria yra pateikiamas klausimas, – būtent tai lemia, kokio atsakymo bus sulaukiama. Tad, dalindamasi patirtimi, ji siūlė labiau įtraukiančius gyventojų apklausos būdus: knygeles su kasdienybės potyrių fiksavimo užduotimis, išmaniąsias programėles. Skatinta atsižvelgti į kitus svarbius rajono tyrimo šaltinius: socialinius tinklus, kuriuose galima rasti informacijos apie veikiančias bendruomenes, vietas, kurios mėgstamos vietinių ir lankytojų, taip pat – parduodamų butų skelbimus, kuriuose galima pamatyti interjerus, susidaryti įspūdį apie gyvenimo būdą.

Nuotolinės paskaitos metu dr. Jelica Jovanović (Belgrado universitetas) pristatė išsamų Naujojo Belgrado (Serbija) tyrimą, kuris lėmė tai, kad rajonas tapo valstybės saugomu paveldo objektu. Tyrimo metu buvo surinkta projektinė medžiaga, istoriniai duomenys, dokumentuota informacija apie esamą būklę, būtinus išsaugoti elementus. Tyrimui naudota lyginamoji analizė. Ieškant tinkamų įrankių tirti panašius rajonus, išnagrinti analogiškai užsienio objektai. Kiekvienas statinys vertintas pagal nustatytus kriterijus, tokius kaip pastatų originalumas, forma, architekto aktualumas, vieta urbanistinėje struktūroje, tvarumas (ar reikia stiprinti konstrukcijas, gerinti šilumos termoizoliacines savybes), gyventojų identifikacija su vieta. Taigi vertintas tiek materialus, tiek socialinis

objektų lygmuo. Visa ši medžiaga susisteminta, išleisti katalogai, fotografijų albumai, vertinamoji dalis.

Nepamiršta ir apie didelio masto masinės statybos destrukciją, vykstančią dėl karo Ukrainoje. Projekto „After socialist modernism“ (aftersocialistmodernism.com) vadovas Oleksandras Anisimovas iš Kijevo, šiuo metu gyvenantis Lvive, nuotolinėje paskaitoje pasakojo apie sudėtingą ukrainiečių santykį su sovietinio laikotarpio palikimu. Karas tik dar labiau pabrėžė gyventojų ir jų aplinkos susipriešinimą. Nušiuorę, nepatrauklūs, pilki masinės statybos rajonai gyventojams ilgą laiką priminė sovietinį laikotarpį. Net vietos architektų projektuoti objektai iki šiol yra vertinami priešaringai. O. Anisimovas kalbėjo apie alternatyvaus žiūros taško į masinę statybą būtinybę. Jis pristatė unikaliausius vietos architektų bandymus kurti jaukią, vietos tapatybę perteikiančią gyvenamųjų daugiabučių namų aplinką, kuria buvo sąmoningai oponuojama sovietinei aplinkos standartizacijai.

Architektė dr. Aušra Černauskienė ir dr. Viltė Janušauskaitė (Vilniaus universitetas) padėjo doktorantams įsigilinti į Lietuvos paveldosaugos ir socialistinio modernizmo tyrimų kontekstą. V. Janušauskaitė doktorantams pasakojo apie sovietinio laikotarpio pastatų įrašymą į kultūros paminklų sąrašą, vėliau – jų likimą kultūros vertybių registre, Lietuvos paveldosaugos sistemos pokyčius atkūrus nepriklausomybę. Dalyvius nustebino paveldo objektų išbraukimo iš kultūros vertybių registro procesas. Jis sukėlė įvairių diskusijų. A. Černauskienė pristatė betono architektūrą Lietuvoje, kurią tyrinėjo savo pernai apgintoje disertacijoje. Paskaitos metu išryškėjo, kad didelę dalį XX amžiaus architektūros sudaro būtent masinės statybos rajonai, kurių statybai naudotas betonai. Demonstruotos pagrindinės betono faktūros, aptarti rajonų įvairovės kūrimo būdai. Architektė aptarė pagrindines grėsmes, kylančias masinės statybos palikimui (nepriežiūra, nunykimas, griovimas), problemas (renovacija, pritaikymas šiuolaikinėms reikmėms) ir galimybes (pirmų aukštų įveiklinimas, terasos). Ji taip pat pristatė 2018–2020 metais vykdytą projektą „Vertingos XX a. II p. – XXI a. pr. architektūros inventorizacijos“, kurio metu atrinkta ir įvertinta apie 100 pokario modernizmo objektų. Atrankai taip pat taikyta verčių matrica, kuri buvo sukurta analizuojant tarptautinius dokumentus ir užsienio pavyzdžius. Sąrašas vis dar nepublikuotas, bet labai laukiamas.

Diskutuojant apie socialinę masinės gyvenamosios statybos rajonų vertę, V. Janušauskaitė pristatė savo atliktą pirmosios Lazdynų, Karoliniškių ir Žirmūnų naujakurių kartos tyrimą. Analizuotos jų patirtys – apsigyvenimas nebaigtame statyti rajone, naujakurstė, Lazdynų Lenino premija, kuri lėmė kitokią rajono percepciją. Doktorantai taip pat susitiko su vietos bendruomene – „Ryto“ bendruomenės atstovu Gyčiu Oržikausku, Lazdynų seniūnu Vytautu Kirsniu ir seniūnijos teritorijų priežiūros specialiste Aušra Juškauskiene, Lazdynų bibliotekos vedėja Martyna Maliene. Susitikimo metu kelti Lazdynų renovacijos, infrastruktūros gerinimo, aplinkos vertės išsaugojimo klausimai. Dalyviai turėjo galimybę sužinoti, kokie klausimai aktualiausi bendruomenei – ką žmonės labiausiai vertina, ko jiems labiausiai trūksta gyvenamojoje aplinkoje, kokias veiklas jie vykdo.

Fiziškai susipažinę su masinės statybos daugiabučių rajonų struktūra, sužinoję apie verčių nustatymo įrankius ir metodus, susidarę įspūdį apie vietos gyventojus, doktoran-

tai priartėjo prie praktinės užduoties, kurios metu ėmėsi svarstyti, kaip išsaugoti Lazdynų gyventojams svarbias vertes ir įgalinti vietos bendruomenę. Į išsaugojimo galimybes žvelgta iš dviejų paveldo perspektyvų: statinių (nekilnojamojo paveldo) ir socialinės (kasdienybės, nematerialaus paveldo). Abi grupės nusprendė, kad Lazdynų žaliosios erdvės ir urbanistinė struktūra yra labiausiai saugotina rajono vertybė. Nors pati architektūra vertinta kaip mažai vertinga, pritarta holistinės renovacijos būtinybei, kuri išlaikytų vienodos architektūros pirminį sprendimą. Mokyklos dalyvių manymu, šiame procese dialogas tarp vietos bendruomenės ir ekspertų yra būtinas. Priimant sprendimus dėl rajono ateities dalyviai siūlė atsižvelgti į kasdienybės paveldą, taikyti įvairius informacijos rinkimo metodus. Taip pat pabrėžta aktyvaus vietos bendruomenės įsitraukimo į aplinkos priežiūrą svarba. Siūlyta kurti bendruomenės sodą, sudaryti sąlygas kiemuose sodinti gėles ar daržoves, pritaikyti laiptinių prieangius bendravimui. Šių galimybių atsiradimas padėtų bendruomenei imtis atsakomybės už savo gyvenamąją erdvę ir paveldą, kuriame gyvena.

Taigi per tris mokyklos dienas dalyviai sužinojo, kokius metodus ir įrankius galima taikyti tiriant masinių daugiabučių aplinką, pamatė skirtingų žiūros taškų, susidarė gana platų Vilniaus masinės architektūros vaizdinį, turėjo progą palyginti Lazdynus su savo tyrimo objektais – svarstyti, kiek siūlomi sprendimai, vertybės yra universalūs ir lokalūs. Pasiektas ir pagrindinis mokyklos tikslas – turėti laiko pamąstyti. Pirmą kartą Vilniuje besilankiusiems didelį įspūdį paliko išpuoselėti gėlių darželiai, augalai laiptinėse, vešinti žaluma ir žmogiškasis daugiabučių mastelis. Šiuos dalykus vietiniai dažnai priima kaip savaime suprantamas duotybes. Žvilgsnis iš išorės lėmė produktyvias diskusijas, kurių metu išaiškėjo, kad „pilkų daugiabučių masė“ gali būti įvairi, patraukli ir įdomi. O tam reikia visai nedaug – atverti galimybę gyventojams būti protagonistais savo rajono istorijoje.